

УДК 655.4(477)"1939/1945"

Український видавничий рух як спосіб творення якісного культурного продукту в умовах Другої світової війни

Головата Л. *Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи, 1939—1945 : наук. моногр. / Лариса Головата ; [відп. ред. В. М. Даниленко] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. — Київ ; Львів ; Луганськ : Нолідж, 2013. — 580 с.*

Комунікативні властивості книжкового видання, що базуються на основному тексті й збагачуються різними супровідними елементами, поліграфічним виконанням і художнім оформленням, важливі і в соціокультурному, і у комерційному сенсах, бо формують споживчі властивості видавничого продукту, його конкурентоспроможність на книжковому ринку. Упродовж тривалої еволюції матеріальна форма книги пристосувалась до змісту, а зміст набував усе нових ознак діалогізації з читачем у межах тієї чи іншої культурної традиції. Добре продумана, адекватно написана та якісно видана книга, зорієнтована на передбачувану читацьку аудиторію, — важлива соціокомунікативна подія, особливо коли йдеться про наукове середовище.

Як зазначає відома дослідниця наукового книжкового дискурсу, професор Надія Зелінська, "монографія — це солідний за обсягом і важливий за науковим значенням твір наукової літератури, у якому відображається певний етап розвитку науки, узагальнюються нагромаджені знання у будь-якій сфері наукової діяльності, прогнозуються подальші дослідження". Узагальнений характер, глибина опрацювання проблеми, ґрунтовна теоретична, а за необхідності ще й історіографічна база, багатий емпіричний матеріал — усі ці ознаки закріплюють за монографією статус найпрестижнішого і найавторитетнішого наукового твору, автор якого нерідко започатковує новий напрям досліджень.

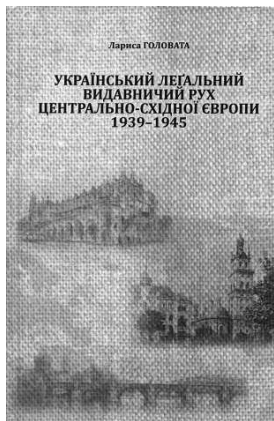
Рецензована монографія "Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи, 1939—1945" цілкомовно "укладається" у фахово окреслену кваліфікацію наукової праці та представляє новий пласт культурологічної проблематики в інформаційному просторі досліджень періоду Другої світової війни. Ретельно підготовлений до друку науковий текст, втілений у лаконічну і привабливу поліграфічну форму (привабливості додає тонко продумане асоціативно-естетичне оформлення оправи), виразно демонструє інтеграцію теперішніх історичних студій авторки з її базовим книгознавчим тезаурусом (авторка — випускниця Української академії друкарства, кандидат філологічних наук за спеціальністю "Книгознавство", кандидат наук із соціальних комунікацій). У цьому контексті цілком доречним і обґрунтованим є вибір об'єкта дослідження — українського видавничого легального руху як важливого соціокультурного феномену, що переконливо демонструє, попри згубний вплив військових подій та обставин, різні сторони життя соціуму. На підставі значного фактографічного матеріалу, вперше запроваджених до наукового вжитку архівних джерел України, Польщі, Канади і Чехії та дотичних до теми наукових студій дослідниця переконливо продемонструвала видавничий рух як організовану

суспільну дію, спрямовану на задоволення інформаційних потреб української спільноти, що опинилася на загарбаному Німеччиною центрально- і східноєвропейському просторі (у Протектораті Чехії і Моравії, Генеральній губернії, Третьому Райху). При цьому вона не намагається надавати видавничому продукту однозначних оцінок, їй чужі вульгаризовано-спрощені узагальнення. Навпаки, вона стверджує, що всі публікації "неможливо гомогенізувати як однорідне явище"; вони мусять бути розрізнені, бо "різними були побудовники соціокультурної діяльності воєнного часу", які породжували "різноманіття культурних потуг, прецеденти незалежної творчої поведінки" та, попри критичність ситуації, працювали на перспективу — в соціальному, державному та духовному становищі спільноти. Тому впродовж усього тексту "прочитується" прагнення авторки вийти на домінуючий вектор і продемонструвати, як видавці виборювали простір для виживання національної культури, збереження її вищих цінностей, відновлення зруйнованих політичними переслідуваннями пластів.

У короткому вступі, витриманому в суто науковому дусі, Лариса Головата не без гіркоти і небезпідставно констатує, що знання про культурну сферу недостатньо інкорпороване у загальне знання з історії України періоду Другої світової війни, бо вимір людських і матеріальних втрат "заступив творчу практику", до якої можна, без сумніву, віднести і видавничий досвід, що реалізувався у різних форматах, напрямках та різними засобами. Тому власне процес і результат видавничого руху, його "сухий залишок" у вигляді друкованої продукції, яку не можна оминати з огляду на історичну цілісність окресленого періоду, і стали предметом наукового дослідження.

Для нас особливо близький книгознавчий контекст дослідження, результати якого фахово інтерпретуються у монографії. Принагідно зазначимо, що в процесі тривалого, глибокого і багатостороннього дослідження Л. Головата попередньо зреалізувала у видавництві "Критика" ґрунтовний науково-видавничий проект — два томи бібліографічного довідника, у якому відображена друкована продукція "Українського видавництва" у Кракові—Львові, що існувало з грудня 1939 року до березня 1945 р. і було найбільшим осередком часів Другої світової війни (т. 1 "Книжки й аркушеві видання" вийшов у 2010 р., т. 2 "Журнальна періодика" зданий до друку у 2013 р.). Ці унікальні довідники містять не лише бібліографічні описи та довідки, а й відомості про зміст видань, особливості їх підготовки та функціонування у конкретних історичних умовах; тут атрибутовано велику кількість анонімних публікацій і текстів, підписаних псевдонімами та криптонімами; вміщено понад 300 описів рецензій, віднайдених в українській періодиці воєнного й еміграційного часу, які передають оцінку сучасників, а подекуди й суть полеміки навколо окремих видань. Суттєво збагачує джерельну цінність видання його науково-довідковий апарат (передмова, іменний, хронологічний та географічний покажчик, список серій). Отже, детальна бібліографічна реконструкція українського видавничого репертуару у Протектораті Чехії і Моравії, а особливо — у Львові—Кравові дозволяє окреслити діапазон його функціональних можливостей, виявити змістові домінанти, змоделювати читацьке середовище, а відтак і соціокультурне тло загалом.

Чітка й послідовна логіка викладу матеріалу за принципом "від загального до конкретного" закладена у детально

структурованому плані. Складна триступенева рубрикація дає можливість максимально розкрити, візуалізувати багатозаровий фактографічний матеріал, виокремити і охарактеризувати основні суб'єкти видавничого руху, їхній репертуар, дотичні до теми суспільно-політичні та світоглядні аспекти.

Після загальної характеристики українського видавничого руху в суспільно-культурному та політичному контексті (II розділ), українських видавничих осередків у Протектораті Чехії і Моравії (III розділ), українського видавничого руху в Кракові та Львові (IV розділ) авторка крізь призму цільового та читацького призначення розгортає широкий діапазон книжкового та пресового репертуару, детальніше зупиняється на змісті та особливостях функціонування видань. Чільне місце відведено загальноінформаційному щоденнику "Краківські вісті" (1940—1945), українським студентським часописам, навчальним виданнями для шкіл і гімназій. Оскільки відкривати народні школи влада дозволяла, а розбудові гімназійної освіти чинила перешкоди, то, природно, констатує дослідниця, виникла разюча диспропорція між підручниками для народних шкіл і навчальними виданнями з різних предметів для середньої освіти. Прикметно, що в монографії аналізуються коло авторів, їхні педагогічні підходи, місце у навчальному процесі, дидактичні та методологічні засади творення навчальних книг, їх типологічна еволюція (нагадаємо, що анотовані описи і розписи змісту підручників подані у згаданому вище "Бібліографічному довіднику"). Подаються й інші видання, які за потреби могли виконувати освітні функції: навчальна антологія Є.-Ю. Пеленського "Рідне слово", популярний виклад відомостей з географії України "Наша Батьківщина" І. Теслі, "Зоологія" І. Раковського, історичні оповідання "Княжа слава" А. Лотоцького та ін.

Окреме місце відведено виданням для дітей, юнацтва та молоді, які в суспільно-політичних умовах Другої світової війни отримали серйозну підтримку громадськості та фахівців, серед яких відомою фігурою був видавець Богдан Гошовський. Попри важкі обставини і негативні чинники, ці видання займали знакове місце у видавничому репертуарі — за змістом, педагогічним спрямуванням; художнім оформленням та видавничою культурою загалом (усі ці аспекти у монографії розглянуті й аргументовані авторкою).

На початку Другої світової війни розвиток української науки призупинився, що зумовило кількісне й якісне збіднення масиву наукових публікацій; однак деяким інституціям поступово вдалося розгорнути наукову діяльність переважно у правничій, історичній та літературознавчій сферах. Вона реалізувалася і позаінституційним шляхом, у межах індивідуальних досліджень, результати яких оприлюднювалися у виступах та публікаціях.

У науковому сегменті видавничого руху дослідниця окремо виділила книгознавчі публікації, що є даниною їх реальному масиву та величезному попередньому досвіду власної наукової фахової діяльності у цій синкретичній галузі знань.

Авторами книгознавчих праць у роки Другої світової війни були відомі у царині бібліології вчені, зокрема Євген Юлій Пеленський та Левко Биковський. Пеленський відновив у Кракові видання збірника "Українська книга" (у Львові він виходив як часопис упродовж 1937—1939 років); продовжив випуск передвоєнних серій "Українська книгознавча бібліотека" та "Книгознавчі записки". Биковський у праці "Департамент книги України: проект" (1942) чітко окреслив засади формування української книжкової справи. У складі департаменту книги як головної держустанови, що мала б формувати книжкову політику, він бачив Український науковий інститут книгознавства (УНІК), Держвидавництво України, бібліологічні освітні інституції, Українську книжкову палату, Бібліографічний інститут. Варта уваги змодельована автором розгалужена система фахової періодики, про котру і зараз можна лише мріяти — це часописи "Біб-

ліологічні вісті", "Український видавець", "Український друкар", "Український книгар", "Український бібліограф", "Книжна педагогіка" (всього 10 видань).

Ці та інші публікації, попри різну наукову вартість та методологічні засади, переконливо демонструють еволюцію книгознавства як комплексної науки про книгу і книжкову культуру, яка завжди була відображенням загальнокультурної проблематики.

Окрема нагода підкреслити якісні сторони рецензованої монографії — ґрунтовний і розгалужений відповідно до цільового призначення науково-довідковий апарат: розпізнавальний (вихідні відомості); орієнтувальний (зміст, колонтитули, покажчики — "імен", "географічних назв", "організацій, товариств, установ, формувань", періодичних і продовжуваних видань); бібліографічний ("джерела і література", рясні посторінкові посилання); пояснювальний (вступ, примітки і коментарі).

Історичний контекст монографії збагачує потужний фактографічний шлейф у вигляді додатків, наявність яких засвідчує дбайливе ставлення дослідниці до емпіричного матеріалу, намагання подати цілісну картину подій, явищ, процесів, що тісно перепліталися у житті соціуму.

Авторська присутність вгадується в оригінальній, виразній, переконливій мовностилістичній манері, у багатих на уточнення посторінкових виносках, що демонструють цілком вільне володіння інформаційною ситуацією та фактичним масивом. Численні вичерпні коментарі "прирікають" читача на адекватність сприйняття і окремих історичних фактів, і ширших — геополітичних, соціокультурних, персональних відомостей. У монографії "Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи, 1939—1945" коментарі не існують автономно від тексту, вони підпорядковуються йому, стають своєрідним метатекстом, надають основному тексту, попри стилістичну нелінійність, довершеності й цілісності, а їх посторінкова інсталяція організовує динамічне і повнокровне засвоєння складного, часто уведеного вперше в науковий обіг матеріалу. По всій роботі — жодних двозначностей, недомовок, максимальне заглиблення в історичне середовище, максимальна відкритість — і у тексті, і у коментарях, які предметно підсилюють фактографічну "канву" українського легального видавничого руху як історично вмотивованого явища і процесу соціальної дійсності періоду Другої світової війни. Міжнародний соціокомунікативний потенціал результатів наукових досліджень органічно розширюється завдяки авторським резюме англійською (Ксенія Кебузинська), польською (Лешек Пухла) та чеською (Дагмар Петішкова) мовами; вони слугують не лише для підсилення фахового діалогу вчених у сфері малодослідженої гуманітарної проблематики, а й є свідченням високої книжкової культури.

Отже, монографія Лариси Головаті є першим ґрунтовним дослідженням, що дозволяє відтворити через корпус публікацій життя соціуму, його різні прояви в несприятливих умовах Другої світової війни; виявити істотну специфіку українського видавничого руху в запропонованих хронологічних і географічних межах з урахуванням суттєвого, обумовленого часом і обставинами, переформатування. Як-що легалізована видавнича мережа Протекторату складалася з громадських, наукових, навчальних, приватних організацій, то в Генеральній губернії діяло єдине неурядове Українське видавництво — своєрідний видавничий концерн, що відповідно до читацьких потреб заповнював прогалини на ринку україномовної друкованої продукції. Щоправда, видається за доцільне у межах тогочасної комунікації детальніше зупинитися на структурі та характеристиках читацьких потреб, які спонукали видавничі середовища до дій, формували певні типотвірні орієнтири, викристалізували тематичні акценти і які, безумовно, вимальовуються, ідентифікуються у процесі багатоаспектного аналізу видавничого руху.

До честі авторки, вона не лише скрупульозно збрала, зафіксувала та логічно систематизувала розпорошені в архівах та літературних джерелах відомості стосовно українського легального видавничого руху — його місця в історії і культурі, масштабів, основних форматів, способів існування і, найважливіше, матеріалізованого результату, тобто друкованої продукції як важливого соціокультурного маркера воєнної доби, а й чітко окреслила методологічні засади, світоглядні моменти, сформувала власну інтерпретаційну модель дослідження. Такі загальні враження від монографічного тексту. Але є ще враження від книжкової форми, в яку цей текст "за-

пакований" і яка його гармонійно доповнює, додає цілісності сприйняття і естетичного задоволення. Книжка "Український легальний видавничий рух..." вдало організована, добротню виконана, фізично впізнавана як взірць високої видавничої культури і надійний засіб наукової комунікації.

Ольга Антоник,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри книгознавства та комерційної
діяльності Української академії друкарства

Надійшла в редакцію 21 березня 2014 року